

Hans Luther, ett hundraårsminne

Carl-Adam Hæggström & Riggert Munsterhjelm

Hæggström, C.-A., Finnish Museum of Natural History, Botanical Museum, P. O. Box 7, FI-00014 University of Helsinki, Finland. E-mail: carl-adam.haeggstrom@helsinki.fi
Munsterhjelm, R., Svarvarsvägen 41, FI-10600 Ekenäs, Finland.
E-mail: riggert.munsterhjelm@gmail.com

Hans Luther, a centenary. Hans Edmund Luther (July 2, 1915 – June 9, 1982) was Professor in Botany (chair with Swedish as statutory language) at Helsinki University 1961–1978. Hans Luther's main topic was the ecology and distribution of brackish water macrophytes of the Baltic Sea, mainly in the Pojoviken – Tvärminne area on the southwestern coast of mainland Finland. He studied also algae, e.g. the Xanthophyceae, fungi and terrestrial vascular plants, especially some of polemochorous origin and other ruderals. This paper by two of his pupils describe his career as a scientist and university teacher. Some anecdotes about him are also dealt with. A list of Hans Luther's publications is included.

Inledning

Hans Edmund Luther föddes den 2 juli 1915 i Helsingfors och han dog där den 9 juni 1982. År 2015 hade det således gått 100 år sedan hans födelse.

Hans Luther var den äldsta av zoologiprofessorn Alexander Luthers och hans hustru Hertas, f. Lindqvist, sex söner. Alexander Luther var prefekt för Tvärminne zoologiska station mellan åren 1918 och 1947. Herta Luther var systerdotter till J. A. Palmén, grundaren av den zoologiska stationen. Genom detta kom Hans Luther att vistas sommartid i Tvärminne. Björn Federley (1982) skriver i en minnesskrift att ”Hans Luther kom därför redan vid unga år i nära kontakt inte bara med biologin och universitetslärare, utan också med en i många avseenden sträng vetenskaplig tradition, som i mycket kom att präglade hans liv. Redan under skoltiden var hans botaniska kunskaper omfattande och hans bana inom biologin klar. Yngre forskare på zoologiska sta-

tionen fick ta sig i akt för att inte bli slagna på fingrarna av den unge skoleleven.” Hans Luthers lärare i biologi vid Nya Svenska Läroverket i Helsingfors var ingen mindre än botanikprofessorn Alvar Palmgren. Detta hade sannolikt också en stor, kanske avgörande, betydelse för Hans Luthers framtida val av studieinriktning.

Enligt herbarieprover i Botaniska museet vid Helsingfors universitet samlade Hans Luther växter redan som tioåring – flera ark med växter insamlade av honom finns från 1925. Det äldsta provet torde vara strandförgätmigej (*Myosotis laxa* subsp. *baltica*) som han insamlade på en tångvall på Brännskär i Tvärminne skärgård den 25 juli 1922 då han var sju år.

Hans Luther avlade studentexamen 1933 och han inledde sina studier i botanik, zoologi, kemi och fysik vid Helsingfors universitet samma höst. Till huvudämne valde han botaniken.

Hans Luthers studier försinkades avsevärt på grund av kriget. I slutskedet av hans ordinarie värnpliktstid blev det alarm – vinterkriget hade

Hans Luther

börjat. Under mellankrigstiden var Hans utbildare för rekryter i Niinisalo och under fortsättningskrigets initialskede var han chef för ett motorbåtskompani på Hangöfronten till vilket hörde 120 motorbåtar med tillhörande skärgårdsbor som förare. Senare under kriget var han förlagd till Fjärrkarelen där han under ställningskrigsfasen hade möjlighet till botaniska studier tillsammans med Lars Fagerström. Dessa studier resulterade i tre publicerade uppsatser (Fagerström & Luther 1945a, b, 1946). Lapplandskriget var det enda skedet av kriget som Hans Luther inte deltog i.

Hans Luther avlade fil. kand.-examen den 21 juni 1943; han promoverades till magister den 31 maj 1950. Licentiatexamen blev klar den 26 april 1951. Den 11 april 1951 disputerade han för doktorsgraden på avhandlingen ”Verbreitung und Ökologie der höheren Wasserpflanzen im Brackwasser der Ekenäs-Gegend in Südfinnland. I. Allgemeiner Teil” (Luther 1951a). Doktorsgraden erhöill han den 31 maj 1960.

Hans Luther arbetade som extra assistent vid Botaniska institutionen 1945–1946 och han verkade som amanuens vid Tvärminne zoologiska station från den 20 maj till den 5 juli 1945 och från den 1 april till den 31 december 1948. Han var bibliotekarie vid Botaniska institutionen under perioden 25 januari 1946 – 31 augusti 1957. Han var t.f. assistent vid Botaniska institutionen från den 1 september 1950 till den 31 mars 1951, varefter han var assistent i botanik till den 31 augusti 1961. Han var t.f. adjunkt i botanik från den 1 januari till den 30 juni 1956. Han förordnades att hålla en grundkurs i botanik för farmaciesteruderande under vårterminerna 1952 och 1955–1959. Han ledde vegetationskurser 1952, 1955 och 1958–1961 och en nordisk vattenväxtkurs 1953 vid Tvärminne zoologiska station. Också under senare år ledde han eller medverkade vid såväl vegetationskurser som nordiska och internationella vattenväxtkurser i Tvärminne.

Hans Luther utnämndes till docent den 10 oktober 1951 och den innehade han till och med augusti 1961. Under åren 1952–1954 var han verksam i Uppsala, först som nordisk docentstipendiat vid Uppsala universitet, därefter bestred han en docentbefattning vid Växtbiologiska institutionen, Uppsala Universitet, från den 1 juli 1953 till den 31 december 1954.

Hans Luther utnämndes till ordinarie svensk-språkig professor i botanik vid Botaniska institutionen vid Helsingfors universitet den 15 juni 1961 och han tillträdde tjänsten den 1 september samma år. Han avgick med pension vid slutet av år 1978.

Hans Luther var gästprofessor 1962 vid University of Wisconsin i Madison, Wisconsin, USA. Efter pensioneringen utnämndes han på nytt till docent – han och professor Paavo Kallio vid Universitetet i Åbo var bland de första professorer som gavs möjlighet att bli docenter på nytt efter pensioneringen. Dessa herrar uttryckte saken på följande sätt: ”Vad är en emeritus professor som blir docent? Blott och bart en procent!”

Hans Luther som vattenväxtforskare

Samtidigt med den s.k. andra Pojoviksexpeditionen 1936–1937 påbörjade den då 21-åriga studenten Hans Luther sina studier av den högre vat-

Hans Luther demonstrerar i lövängsområdet på Nåtö under Rådplägningsdagar kring aktuella naturvårdsproblem den 16 juni 1968. Övriga på bilden fr. v.: professor Göran Bergman, jakt- och naturvårdskonsulent Jens Harberg, okänd (skymd) och agronom Johan Standertskjöld. – Foto: C.-A. Hæggröm.

tenvegetationen, dvs. kärlväxter, vattenmossor och vissa större alger, från Tvärminne via Ekenäs till Skuru i Pojovikens botten.

Ursprungligen skulle Hans Luthers pro gradu handla om barrskogslöshetens gåta på öarna i det centrala Skärgårdshavet. Professor Alvar Palmgren hade en färdig rubrik: ”Om orsakerna till att stora delar av det centrala Skärgårdshavets öar är till synes barrskogslösa”. Hans Luther planerade fältarbetet systematiskt och med stor noggrannhet. Han tänkte utföra både pollen- och makrofossilanalyser i torv från myrar i undersökningsområdet. Rester av kottar, barr, bark och ved i de små myrar som finns i området kunde kanske ge ett svar? Varför heter en hel nordöstländsk kommun Brändö? Kanske det funnits barrskog som brunnit? Kunde man hitta kol av barrträd i marken? Forskningsplanen godkändes inte av professor som ansåg att Hans Luther borde göra anteckningar om den recenta floran på lämpliga öar och sedan fundera ut varför floran ser ut som den

gör. Hans ville inte bli någon ”skrivbordsfilosof” så han sadlade om och ”dök ner” i Tvärminnevatten och Pojoviken dit Alvar Palmgren som terrestrisk botanist inte följde efter. Hans Luthers andliga läromästare blev i stället professor Ernst Häyrén.

Under åren 1936–1939 och 1945–1947 undersökte Hans Luther 3 820 provvytor från Tvärminne upp mot Lappvik och den anslutande skärgården och vidare längs fastlandets östra kust till vattnen söder om Ekenäs och så längs Pojovikens östra strand till Skuru. Undersökningsområdet kom att omfatta inalles 250 km strandlinje. Provytorerna beskrevs så att de skulle kunna återfinnas.

Hans Luther publicerade olika mindre arbeten utgående från det insamlade materialet, t.ex. ”Studier över den högre vattenvegetationen i Ekenäs skärgård och Pojoviken” (Luther 1945a), men den grundliga sammanställningen av allt material publicerades 1951 i två delar (Luther 1951a, b), varav den första var hans doktorsavhandling.

Det utförliga arbetet är autekologiskt och behandlar varje undersökt art skilt för sig, dess förekomst i förhållande till gradienten Tvärminne – Pojoviken. Det förhåller sig nämligen så att på denna ca 40 km långa sträcka förändras vattnets salthalt från norra Östersjöns brackvatten vid Tvärminne till nästan utsötat vatten i Skuru. Hans Luther jämförde sitt undersökningsområde med den salthaltsgradient som förekommer från norra Östersjön till Bottenvikens nordligaste del. I fråga om arternas förhållande till salthalten kunde han urskilja tre huvudsakliga grupper, äkta marina arter, sötvattensarter och sådana kalkgynnade sötvattensarter som hos oss främst förekommer i saltvatten. Undersökningen visade att de viktigaste faktorerna som styr förekomsten av vattenvegetationen i littoralen och sublittoralen är expositionsggraden, bottenmaterialet, ljustillgången, vattendjupet och vattenståndsväxlingarna. Också växtsociologiska frågor och organismernas förhållande till varandra, dvs. konkurrensen, behandlades.

Hans Luthers arbete blev klassiskt inom hydrobiologin och är den grundligaste genomgången av vattenväxternas ekologi inom Östersjöområdet. Arbetets betydelse för senare forskning kan, tillsammans med de av Ernst Häyrén givna utgångspunkterna och detaljuppgifterna, inte överskattas. Bland annat är arbetet försett med noggranna utbredningskartor av största tänkbara värde ur såväl växtgeografisk som lokal synvinkel med tanke på vattnens utveckling till följd av människans verksamhet i området.

Hans Luther var känd som en ytterst noggrann, ja, ibland rentav småpetig, person, vilket tog sig uttryck bl.a. i att han måste låta trycka utbredningskartorna på nytt. Med den tidens teknik trycktes först en bottenkarta och sedan gjordes en kliché av varje arts utbredning skilt för sig. Vid den första tryckningen blev klichéerna inte monterade så exakt som Hans Luther önskade – prickarna för fynden var förskjutna i förhållande till deras exakta läge. Därför var han personligen närvarande vid den andra tryckningen så att han kunde kontrollera att allt stämde. – Sedermera har hans utbredningskartor kunnat användas som ett ovärderligt jämförelsematerial vid nya undersökningar över vissa arters utbredning och förekomst. Som exempel kan nämnas att författaren RM m.fl. kunnat konstatera att kransalgen *Cha-*

ra tomentosa minskat kraftigt sedan 1930- och 1940-talen.

Hans Luther publicerade också undersökningar av morfologin, systematiken och ekologin hos vissa vattenväxtsläkten, t.ex. *Ruppia* och *Zannichellia* (t.ex. Luther 1947b) samt ett arbete om en indelning av vattenväxterna i ekologiska grupper (Luther 1949).

Hans Luthers första arbete om vattenväxter behandlar fynden av sydblåsört eller sydblåddra (*Utricularia neglecta*, numera *U. australis*) i Finland (Luther 1939). I uppsatsen redogörs för skillnaderna gentemot den närstående arten vattenblåsört eller vattenblåddra (*U. vulgaris*) vars utbredning i Finland också är detaljerat beskriven. Andra tidiga vattenväxtarbeten behandlar havsnajas (*Najas marina*) i Jakobstads skärgård (Luther 1941a) och dess följeväxter i Ekenäs skärgård (Luther 1941b). Vidare skrev han en utförlig uppsats om den mycket sällsynta vattenväxten sjönajas (*Najas flexilis*), som förekommer bara i sydöstra Finland (Luther 1945b). En uppsats behandlade blomningen hos andmat (släktet *Lemna*) i Finland (Luther 1948f), en annan förekomsten av bandtång (*Zostera marina*) vid våra kuster (Luther 1950a). Enskilda mera populära uppsatser om en del vattenväxter och några terrestiska arter därtill ingår i det tredelade finska bokverket Suuri kasvikirja (Luther 1958b–k, 1965a–d, 1980a–h).

Ett av Hans Luthers undersökningsobjekt var vassen (*Phragmites communis*, numera *P. australis*) och dess föryngring med frö. Det fanns tydligen en uppfattning om att vassen inte sätter grobart frö, men det kunde han vederlägga som ett missförstånd (Luther 1950d–f). Han berättade för författaren CAH att han hittade en groddplanta av vass på Storkyrkans trappa i Helsingfors och tog med den till Botaniska institutionen. Han visade den åt sina kolleger som inte kunde identifiera växten men då övervaktmästaren Sigurd Holmström, som samtidigt fungerade som institutionens fotograf, såg växten utbrast han direkt: ”Det där är ju vass”.

Tillsammans med svensken Erik Julin publicerade Hans Luther ett arbete om blomningen och fruktsättningen hos hornsärv (*Ceratophyllum demersum*) (Julin & Luther 1959).

Pojoviken var under åren ett ständigt återkommande tema för Hans Luther. Han ordnade exkur-

Hans Luther (i mitten) demonstrerar violstensalgen (*Trentepohlia iodithus*) som bildar brunlila skorpor på klipporna på Slätskär i Lemlands skärgård på Åland. De övriga personerna fr. v.: stud. Torbjörn Winqvist (skymd), byggnadskon-sulent Walter Danielsson och professor Harald Thamdrup med fru (Danmark). De kvinnliga studerandena är Benita Björkwall (Purasjoki), Kerstin Bondfolk (Meinander), Ruth Collander (längst t. h.), Inga-Lill Riska (Ray) och Margareta Sjöblom (Albrecht). – Foto C.-A. Hæggström, 9 juni 1969.

sioner, både för studenter och längre hunna biologer. Ett mer populärt översiktsarbete behandlar vattnen och växtvärlden i Pojo socken (Luther 1959a). Denna uppsats utgavs några år senare på finska (Luther 1964a). Också Hans Luthers sista arbete, som han skrev tillsammans med författaren RM och som utkom postumt, handlade om Pojo-viken (Luther & Munsterhjelm 1983).

Algforskning

Hans Luthers far Alexander hade i unga år studerat alger i Stockholm och då kom han på en ny alggrupp som hade två olika typer av flageller eller gissel, ett pisksnärtligt piskgissel och ett flimmerhårsförsatt flimmergissel. Han kallade gruppen Heterokontae, de ”rodde med olika åror”. Senare ägnade sig Alexander Luther sig åt mollusker och därefter åt turbellarierna eller virvelmaskarna. Sonen Hans tog upp studiet av alger redan tidigt. I samband med Svenska naturvetar-

klubbens exkursion till Enare Lappmark i början av juli 1937 undersökte Hans Luther alger i området. I 21 algprover identifierade han sammanlagt 219 taxa av alger; de allra flesta identifierades till art (Luther 1938). Senare specialiserade han sig främst på alggruppen gulgrönalger Xanthophyceae, som de heterokonta algerna kom att kallas (Luther 1953a, 1953b, 1954d, 1958a). Han arbetade också med grönalger, bl.a. hjorthornsalgens *Chaetophora incrassata* nordiska utbredning (Luther 1953c) och tillsammans med sin elev och assistent Åke Niemi publicerade ett arbete om ringalgen *Oedogonium pluviale* som påträffades i hållkar i Tvärminne skärgård (Luther & Niemi 1967). Tillsammans med eleven Guy Hällfors publicerade Hans Luther ett arbete om grönalgsläktet *Aphanochaete* (Luther & Hällfors 1981). Kransalgerna tilldrog sig alltid Hans Luthers intresse och då han besökte Nätö biologiska station på Åland och exkurrerade tillsammans med författaren CAH, insamlades kransalger bl.a. från den lilla pölen kallad Skitfjärden på

Espholm i södra Mariehamn. Efter pensioneringen hann Hans Luther publicera två arbeten om kransalger (Luther 1979a, 1979d).

På grund av förändringarna i Östersjön försvann blåstången *Fucus vesiculosus* från stora områden där den förekommit tidigare. Denna minskning undersöktes av en grupp forskare på Tvärminne och 1982 publicerades ett arbete där en modell för minskningen i Tvärminneområdet presenterades (Kangas et al. 1982). Därtill publicerade Hans Luther ett arbete om blåstången i inneslutna vikar i Skärgårdshavet (Luther 1981b).

Vattenmossor och svampar

Hans Luther inkluderade vattenmossor i sina undersökningar. Förutom det som ingick i Pojoviksarbetet (Luther 1951a, 1952b), publicerade han ett arbete om vattenfickmossan (*Fissidens julianus*, numera *F. fontanus*) i Åboland (Luther 1954a). Hans Luther var även mycket intresserad av s.k. sjöbollar, såväl ”äkta” som ”oäkta”, de förra bestående av levande alger eller vattenmossor, de senare av döda växtdelar, puppskal av fjä-

dermyggor eller tallbarr och ett snöre som i vågskvalpet rullats till en boll (Luther 1947e, 1979b). Till hans bravurnummer hörde fisket av sjöbollar av grönalgen getraggsalg (*Cladophora aegagropila*) i Gumnäsfladan utanför Pojo kyrkoby. Hans sänkte ner en långskaftad håv, rotade en stund längs botten och så halade han triumferande upp ett dussin eller så av dessa gröna, klotrunda, tennisbollsstora sjöbollar.

Också svamparna väckte Hans Luthers intresse. Han undersökte parasitiska s.k. algsvampar och publicerade två arbeten om dem (Luther 1950b, 1979c). Därtill undersökte han fruktkroppsbildningen hos stink- eller liksvampen *Phallus impudicus* (Luther 1947a, 1947c) och publicerade tillsammans med sin hustru Inge ett arbete om ett fynd av blodsopp (*Boletus miniatoporus*, numera *B. luridiformis*) i Tvärminne (Luther, H. & I. 1965).

Terrestrisk botanik

Hans Luthers första uppsatser behandlar landväxter (Luther 1936, Klockars & Luther 1938). Un-

Hans och Inge Luther i Nåtö biologiska stations roddbåt "Ornithopoda". – Foto. C.-A. Hæggström 10 augusti 1976.

der årens lopp publicerade han talrika arbeten i terrestrisk botanik. Han publicerade en kort uppsats om ett nytt fynd av åkerbär (*Rubus arcticus*) på Åland (Luther 1940a) och en mer utförlig beskrivning av adventivfloran i Lappviks hamnområde under åren 1925–1940 (Luther 1940b). En utförlig uppsats behandlar pyrolavidet (*Salix pyrolifolia*) i Östfennoskandien (Luther 1946b). Pyrolavide är en östlig taigaart som Hans Luther påträffade i Kuusamo 1933. Till dags dato är fynden i Finland och Östfennoskandien mycket få.

Efter kriget var det aktuellt med växter som kommit med de stridande förbanden till nya platser. Hans Luther skrev några uppsatser om s.k. polemokorer, växter som spridits genom krigshandlingar (Luther 1948b, d och e). Tillsammans med den svenske botanisten Gunnar Lohammar exkurrerade Hans Luther i sydvästra Finland och det resulterade i en gemensam uppsats (Lohammar & Luther 1952).

Andra floristiska uppsatser behandlar strandfloka (*Ligusticum scoticum*) som Hans Luther fann som ny art i Uppland (Luther 1950g), nya fyndplatser av revfingerört (*Potentilla anglica*) och dess korsning med blodrot (*P. anglica* × *erecta*) tillsammans med hustrun Inge (Luther H. & I. 1953), två fynd av gråal (*Alnus incana*) i Tvärminne (Luther 1960c), fynden av stenmåra (*Galium saxatile*) i Finland (Luther 1960g) och förekomsten av rysk sabellilja (*Gladiolus imbricatus*) i Finland (Luther 1961h). En uppsats med delvis systematiskt innehåll behandlar fynden av småsporre (*Chaenorhinum minus*) i Finland (Luther 1960d).

En växtgeografisk uppsats behandlar Fennoskandiens gräns i Vita havet (Luther 1954c), en annan skärgårdszonerna (Luther 1961b). Hans Luther fortsatte också de undersökningar av kärlväxtfloran i Tvärminne skärgård som påbörjats av Ernst Häyrén. Resultaten publicerades i ett arbete om förändringar i kärlväxtfloran i Tvärminne skärgård (Luther 1961a). Bland annat påverkade den torra sommaren 1955 floran och vegetationen. Hans Luther brukade berätta att under ett extremt torrt år dör flertalet av skärens träd och buskar så att successionen skuffas ca 50 år bakåt i tiden.

Hans Luther som universitetslärare

Hans Luther ”hörde till den generation biologer som behärskade ett vidsträckt kunskapsområde långt utöver det egna specialområdet, hydrobotaniken. Som innehavare av den svenskspråkiga professuren i botanik var han tvungen att sätta sig in i botanikens olika discipliner, vilket han även var kapabel till, inte minst tack vare sin gedigna litteraturkännedom. Han var även en typisk fältbiolog med goda kunskaper i zoologi och geologi, speciellt då det gällde förhållandena i den skärgård, där han tillbringade nästan alla sina somrar.” (Federley 1983.)

Som universitetslärare var Hans Luther en man av den gamla auktoritativa stammen, men till skillnad från en del andra av den tidens universitetslärare förstod han väl studenters problem och han var lyhörd för de strömningar som rådde inom studentvärlden på 1960- och 1970-talen. Han hörde till de lärare som förberedde sin undervisning noggrant. Hans föreläsningar var inspirerande och han använde gärna humor och favorituttryck. Så snart det fanns möjlighet använde han egna diapositiv i undervisningen. Få lärare om ens en enda annan kunde så uttömmande berätta om det man kunde se på en bild (ett diapositiv).

Hans Luthers undervisning omfattade grundkurser i växternas morfologi (organologi och anatomi), kryptogam- och fanerogamsystematik, Fennoskandiens växtgeografi och Jordens vegetation. Därtill höll han specialkurser som behandlade bl.a. högre vattenväxters ekologi, grönalger, växternas spridningsbiologi, ny växtekologisk litteratur och miljövårdsforskning.

Man tenerade för honom kärlväxtartkännedom på alla nivåer, Botaniska trädgårdens växter och i stort sett alla andra kurser och boktentamina utom kryptogamartkännedom och kryptogamsystematik samt växtfysiologi på laudaturnivån. Därtill tenerade man licentiattentamen om man fortsatte sina studier.

Till Hans Luthers allra bästa föreläsningar hörde Spridningsbiologin, dvs. hur växters diasporer (frön, frukter och vegetativa skott) sprids. Han brukade genom att iakta växterna på en plats säga att man kan utläsa en hel del om spridningsvägar och spridningssätt. En av hans återkommande utsagor var: ”Visa mig dina växter och jag skall berätta med vem du umgås!” Han hade ju

På sin sista kurs i Tvärminne i augusti 1981 ville Hans Luther vidarebefordra sina kunskaper i vattenväxter och på det sättet upprätthålla traditionen. På bilden reder han ut växter från botten som fastnat i den så kallade Luther-räfsan. Foto P. Uotila.

också själv bidragit till den spridningsbiologiska forskningen, bl.a. med arbetet om hydrokor spridning med lastrumssporer från fartyg (Luther 1955). Ett annat tema var spridningen av växter med måsar till måsarnas häckningsskär och han publicerade tillsammans med sin elev Christine Nordgren (senare Roiha) en uppsats om måsarnas inverkan på utskärens växtlighet (Luther & Nordgren 1966). Hans Luthers spridningsbiologiska föreläsningar och kunskaper fick författaren CAH tidigt att inse hur viktig spridningsbiologin är – t.o.m. så att CAH höll en specialföreläsning i ämnet i början av 2000-talet.

Hans Luther var inte bara hemmastadd i undervisningen i föreläsningssalar utan också under fältkurser och exkursioner visade han på sitt mångsidiga kunnande. ”Han var lika hemmastadd bland vattenväxterna insamlade med den av honom konstruerade Luther-räfsan, som bland ruderat- och krukväxter i Ekenäs gränder” (Federley 1983). Med anledning av Hans Luthers snokan-

de i Ekenäs gamla stads gränder och trädgårdar skanderade Björn Federley vid avslutningen av en växtkurs: ”Slår en ruta i var gränd, utan att för det bli hängd!” (Här behövs en förklaring för den icke initierade. Att ”slå en ruta” innebär att man analyserar växtligheten, art för art, i en begränsad provyta, som i allmänhet är en ruta, en kvadrat. På Tvärminnekurserna analyserade man rutor av en kvadratmeters storlek.)

Som handledare av examensarbeten höll Hans Luther däremot inte riktigt samma klass som den i vilken han befann sig som forskare och lärare. Tyvärr lade han för lite vikt vid noggrann planering av ett pro gradu-arbete och det fanns i allmänhet inte några klara gränser för arbetets vidd. Hans Luther sade själv att det bästa resultatet er nås då studenten på egen hand får fundera igenom problemen. Trots allt är nog inte ”försök och misstag-metoden” den rätta vägen för nybörjare i vetenskapen och i några fall bidrog detta för elevernas del till byte av inriktning. Däremot var han

Hans Luther lägger ut texten på vattenväxtkursen i augusti 1981 på Långskär medan kursdeltagarna sitter på klipporna. Foto P. Uotila.

Med fötterna i vattnet undersöker Hans Luther ivrigt någon vattenväxt på Långskär. Foto P. Uotila

mästerlig då man hade en färdig text, som kanske inte alltid var riktigt mogen. Han kunde som genom ett trollslag plötsligt få stadga i texten genom att flytta en mening, dela en annan i två, etc.

Det har ansetts att Hans hade inmutat undersökningen av vattenväxterna i Västnyland för sig själv. Kanske han också insåg att det måste gå en tid innan det blev meningsfullt att på nytt undersöka tidigare inventerade lokaler. Fladornas vegetation, som i stort fallit utanför hans stora arbete, gav han till en student som avbröt studierna och därmed hade han ingen efterföljare alls gällande de högre vattenväxterna. När författaren RM, som egentligen skulle bli etolog, år 1978 sökte ett tema för ett bilaudaturarbete gjorde Hans slag i saken och gav flada-temat till denne. ”Far ut och kasta kratta” löd handledarens kärnfulla instruktion. Kanske tyckte han sig hos den unga studenten från Ekenäs, som dessutom var hemmastadd i den västnyländska skärgården, se ett ämne tillräckligt förankrat i de väsentliga sammanhangen för att inte ge upp den vidsträckt tematiken. Till saken hör att RM:s farföräldrar varit på Tvärminne som studenter och var vänner till Hans Luthers föräldrar. Hans hann dock aldrig se det övertjocka manuskriptet till pro gradun, men vid fältundersökningarna hjälpte han med tekniska råd och artbestämning. Förväntansfull kom Hans varje kväll under sensommaren 1978 till RM som satt i laboratoriet i Tvärminne och gick igenom dagens prover. Hans demonstrerade kännetecken för olika närstående arter och redogjorde för deras ekologi. Det var den bästa privatundervisning RM dittills fått. Hans hade ju blivit ”en procent” och var uppenbart nöjd och lycklig över utsikten att få arbeta med forskning igen, trodde sig säkert ännu ha många år framför sig. År 1981 var RM assistent på Hans Luthers sista vattenväxtkurs till vilken höjdarna inom vattenväxtforskningen sökt sig. Här lärde han ut olika knep och kännetecken som underlättade bestämningarna, men som inte alltid hittades i flororna, t.ex. hur man skiljer de två snarlika natearterna *P. pusillus* och *P. bercholdii* från varandra i fält. Den förras blad börjar spreta när man slår vattnet av dem, medan den senares förblir slappt hängande klibbade mot varandra. Sommaren 1981 undersökte Hans och RM tillsammans de på grund av strandbetets upphörande igenvuxna stränderna i Pojoviken från vilka små kärlväxter och kransalger visade sig ha för-

svunnit. Då var Hans redan sjuk, men han lyckades inplantera det praktiska synsätt på arter och miljö som hans elev RM senare tillämpat både i sin forskning och undervisning.

För några år sedan hittade en utsocknes forskningsgrupp en trådalgs matta på fjärdarna utanför Ekenäs och varslade om miljökatastrof, ovetande om att slangalgen *Vaucheria* funnits där i alla tider och antagligen var en bidragande faktor till de frodiga vattnens relativa friskhet och renhet. Hans Luther hade nog roterat i sin grav om han hört om detta. Hans betonade ju själv särskilt att kunskap behövs om de enskilda arternas ekologi och biologi för att man skall förstå sammanhangen. Han var dessutom kritisk mot alltför teoretiska numeriska beskrivningar av vattenväxternas indikation på miljöförhållandena. Artikelförfattaren RM minns hur han var anställd i en saprobiundersökning av Tvärminne – Pojoviken området år 1979 och insamlat och pressat några konstiga oidentifierbara trådar. Hans hade varnat RM för deltagande i undersökningen, som syftade till att ange föroreningsgraden i numeriska termer. När han fick se proverna sade han bara att man inte skulle sätta sådant hopskrumpet och intetsägende skräpmaterial framför hans ögon. Sedan gick han ut ur rummet, men kom om en stund tillbaka och sade sig plötsligt ha kommit på vad det var RM sett och insamlat. ”Jo, det är ju *Butomus* – och just så där ser ju bladen ut under vattnet, trådarna är ju trekantiga inte sant?”. Sedan hjälpte han mycket med artbestämningarna av materialet från Pojoviken. Det var lyx. En annan gång minns RM hur Hans Luther, som var ganska konkurrenstänkande, efter att en längre tid ha varit irriterad på att också Åbobologerna ville undersöka blåstångens minskning och till och med hamnat i gräl med dem ändå till slut kom till att det var bäst för själva saken att man ”nu måste börja rassla med fredspalmen”. Själva saken var i slutändan viktigast för Hans.

Verksamhet inom vetenskapliga samfund etc.

Hans Luther invaldes till medlem i Societas pro Fauna et Flora Fennica genast första studieåret 1933. Han kom att verka inom Societas under hela sin livstid, först som en aktiv medlem och

forskare och från 1956 till sin död i maj 1982 som styrelsemedlem i egenskap av bibliotekarie för Societas' omfattande bibliotek, som några år senare överfördes till Helsingfors universitetsbiblioteks Vetenskapsbibliotek.

Bibliotekarien Hans Luther avgav vid varje möte en rapport varvid också ”medlem som så önskar” fick en skrift av de dubletter som fanns i publikationslagret. Därtill gav bibliotekarien en årlig rapport som publicerades i Memoranda Societatis pro Fauna et Flora Fennica under åren 1958–1982 (se bibliografin).

Hans Luther invaldes till medlem i Finska Vetenskaps-Societeten 1955. Han var Societetens ordförande 1980–1981.

Då verksamheten började 1964 vid Nätö biologiska station var Hans Luther prefekt för stationen ända till sin död 1982. Han avgav en årsrapport över stationens verksamhet från 1965 till 1982 (se bibliografin).

Hans Luther blev tidigt intresserad av naturskyddet. Han var Societas pro Fauna et Flora Fennicas representant i Finlands naturskyddsförenings styrelse i slutet av 1950- och början av 1960-talet. Vid flera tillfällen tog han till orda i naturskyddsärenden vid Societas' månadsmöten och han tog också olika initiativ till naturskyddsåtgärder (t.ex. Luther 1951d, 1951e, 1960b, 1960j, 1963c; se i övrigt bibliografin).

I samband med oljebolaget Nestes planer på att bygga ett tredje oljeraffineri i Syndalen arbetade Hans Luther oförtrutet tillsammans med andra från Helsingfors universitet för att hindra att Tvärminne zoologiska station skulle få en sådan miljöpåverkande granne. Arbetet resulterade i att det tredje oljeraffineriet aldrig förverkligades. Denna aktion från natur- och miljöskyddets sida var en milstolpe, för det blev den första segern för natur- och miljöskyddet över industrin i Finland. (Tyvärr var tiden inte alls mogen för denna typ av aktion på 1950-talet då Vuoksenniska Ab planerade Koverhar järnverk mellan Lappvik och Syndalen och där byggnadsarbetena kom i gång 1960. Denna grannes utsläpp från masugnen var ett ständigt problem i Tvärminnetrakten.)

Hans Luther var styrelsemedlem i Internationella Naturskyddsunionen (IUCN) från 1956 till 1981. Denna organisation och International Council of Scientific Unions (ICSU) tog initiativ till ett världsomspännande forskningsprojekt,

Internationella Biologiska Programmet (IBP) 1964–1974. Målsättningen med IBP var att utarbeta metodik för fastställande av produktiviteten i olika naturmiljöer och att beräkna Jordens produktivitet, bärkraft (Luther 1967a). Hans Luther blev ordförande för Finlands IBP-kommitté 1967 då Finland anslöt sig till programmet. Detta var det första verkligt världsvida biologiska forskningsprogrammet. Det nordiska samarbetet var intensivt och framgångsrikt under de få år IBP varade. Ursprungligen skulle programmet pågå till och med 1972, men då många stater anslöt sig ganska sent beslöt man att förlänga programmet med två år. Tyvärr gick inte Finlands Akademi, som fördelade medlen, med på denna förlängning, vilket ledde till att Finland som enda land avbröt programmet vid utgången av 1972.

Det var tänkt att IBP skulle få en fortsättning i ett långvarigare forskningsprogram som kallades Man and Biosphere, MAB (Luther 1970c). MAB underordnades UNESCO vilket omedelbart ledde till politisering av delar av programmet och för Finlands del kan man bara konstatera att MAB inte blev vad man ursprungligen planerade. Några forskningsprojekt fick gummistämpeln MAB, men ett internationellt samarbete i samma stil som inom IBP förekom inte, i varje fall inte i Norden.

Vartannat år hölls IBP:s generalkonferens. Den andra hölls i Rom i september–oktober 1970 och då deltog Hans Luther som ordförande och författaren CAH som sekreterare. Hans Luther brukade alltid resa ytledes och då blev det båt och tåg även denna gång. Med m/s Finlandia gick resan från Helsingfors över Östersjön till Köpenhamn och därifrån med tåg till Como i Norditalien. Efter ett par dagar i Como styrdes kosan till Rom. Under denna resa lärde CAH känna en helt annan Hans Luther än den formella och auktoritativa person studenter och kolleger träffade på Botaniska institutionen och andra universitetsinstitutioner. Hans var avspänd och det blev en trevlig tvåveckors tur med bl.a. en halv dag med båt längs hela Lago di Como med en avstickare upp i en av byarna på sjöstranden samt en heldags-exkursion nära Rom. Tunnelbanan från stationen Termini i Roms centrum gick långa vägar ut på landsbygden, ända till Lido di Ostia Christoforo Colombo. Där blev det mediterrän botanik i en

sluttnings med fin macchia och vandring i en sten-eksskog.

Hemresan från IBP-konferensen gick per sov- vagnståg från Rom till Hamburg. Hans Luther hade planerat resan in i minsta detalj. I Hamburg ville han visa den botaniska trädgården som var uppbyggd längs en stig som slingrade genom vegetationen, en helt annan lösning än de stelt upp- ställda raderna av krukor som representerade den äldre typen av växthus, bl.a. också Botaniska träd- gårdens växthus i Helsingfors. Efter trädgården- turen bjöd Hans på lunch i Rathauskeller. Sedan blev det en tågresa via Lübeck till Travemünde. Tåget stannade inte på Travemünde Hafen, där m/s Finlandia låg vid kajen, utan åkte några kilo- meter vidare till Travemünde Strand. Väl framme sade Hans att det var bråttom till den enda väntan- de taxin på andra sidan stationsbyggnaden. Taxin togs framför näsan på några tyskar. Hans förkla- rade att detta var inte framfusighet, det var resva- na, för han hade åkt rutten förr och visste att det alltid stod en enda taxibil vid stationen.

Hans Luther var också ordförande för en av IBP:s sektioner, nämligen den marinbiologis- ka (IBP-PM) i Finland. Bland annat måste man utarbeta ny metodik för provtagning och det re- sulerade i några nya apparater eller provtagare (se Luther 1969b, The Finnish IBP-PM Group 1969). Undersökningarna under IBP resulterade i ett flertal publikationer, av vilka Hans Luther var medförfattare i en (Luther et al. 1975).

Under 1960-talets senare del och början av 1970-talet var Hans Luther hårt engagerad i det nationella och internationella miljösamarbetet och han redogjorde för det i flera populära upp- satsar (t.ex. Luther 1967a, 1968a, 1970a, 1971a, 1971c). Ett av de internationella projekt som tog mycket av hans tid var Project Aqua (Luth- er 1966a, 1970d, Luther & Rzoska 1971) där han som ordförande för Project Aqua-kommittéer- na arbetade med sammanställningen av alla vat- tendrag som skulle ingå i ett skydds nätverk. Han hade svårigheter bl.a. med DDR, där den ansvariga personen meddelade att DDR sköter sitt natur- skydd exemplariskt och behöver inget samarbete och dessutom hålls all eventuell förorening inom landets gränser där det tas om hand av vederbö- rande instanser. Men envis som Hans Luther var, sökte han reda på andra, mer tjänstvilliga forska- re i tredskande länder.

Genom att Hans Luther hade en god orga- nisationsförmåga och en enorm arbetskapacitet kom han att engagera sig i en mängd administra- tiva uppgifter, speciellt under åren som professor. Hans Luther sade ofta att han måste ”byta hatt” då olika uppgifter och åtaganden avlöste varan- dra under dagens lopp. Bland de områden han fick att axla var ansvaret som prefekt för Bota- niska institutionen, Botaniska museet och Bota- niska trädgården under senare delen av 1970-talet och fram till pensioneringen. Detta var en uppgift som krävde en enorm arbetsinsats, eftersom sköt- seln av alla tre enheter hade varit eftersatt pga. av företrädarens sjukdom. Senare kom alla tre enhe- ter att få var sin prefekt.

Under åren som professor kom Hans Luthers forskningsverksamhet ohjälpligt att hamna i bak- grunden, men det vetenskapliga intresset fanns hela tiden kvar, vilket visas av att han som eme- ritus skrev flera värdefulla arbeten, inte minst ar- betet om akvatiska makrofyters livsformer och biomassa såväl ovan botten som inne i botten- sedimentet; arbetet publicerades postumt (Luther 1983). Tyvärr hann han aldrig publicera huvud- parten av de undersökningar han gjorde av vat- tenvegetationen i Svartån, Gennarbyviken och några vikar i Nagu.

Efter pensioneringen insjuknade Hans Luth- er. Björn Federley (1983) skriver: ”Trots att Hans Luther de sista åren var märkt av sjukdom, var hans arbetskapacitet och energi obruten. Där många andra skulle ha resignerat, vägrade han segt och envist att ge upp. Sålunda ledde han till sin död fle- ra forskningsprojekt och deltog aktivt i kommitté- er och utskott, vetenskapliga sällskap m.m.”

Umgänget med Hans Luther

Då författaren CAH påbörjade sina studier 1961 var man du med sina studiekamrater på den egna kursen men inte automatiskt med äldre studenter och absolut inte med lärarna. Hans Luther hade dock för vana att lägga bort titlarna med de elev- er som hade botanik som huvudämne. Så sked- de också för författaren CAH:s del. Det var i maj 1965 då Hans Luther och CAH var på väg till Åland för att diskutera olika problem kring den då ett år gamla Nätö biologiska station med land- skapets myndigheter. På färjan från Åbo till Ma-

riehamn frågade Hans om han fick bjuda CAH på lunch och vid lunchen lade han sedan bort titlarna.

Hans Luther kunde vara en riktig spjuver då det begav sig. Han berättade bland annat följande historia från tiden före andra världskriget. Svenska naturvetarklubben hade ordnat en exkursion till östra delen av Tyskland en sommar under 1930-talet. Man var förlagd till en ort nära den polska korridoren och tre naturvetare, Bertel Klockars, Hans Luther och Gunnar Åberg begav sig till en närbelägen stad närmare gränsen. Då de tre naturvetarna promenerade i en allé märkte de att en pojke som tillhörde Hitlerjugend spionerade på dem. Man beslöt att infånga pojken, så de tre naturvetarna vek in på en sidogata varvid en av dem gömde sig i en i en portgång eller trappuppgång medan de båda andra vek av runt nästa gathörn då de såg att pojken spionerade vid början av gatan. Då pojken kom till den plats där den gömda naturvetaren stod dök denne upp och fångade pojken varvid de båda andra naturvetarna återvände. Hans som talade flytande tyska frågade pojken varför han smyger på det där viset. Pojken svarade att han tyckte att de tre männen såg ut som utlänningar. Hans svarade att det stämmer. Då pojken frågade vad för slags utlänningar de var sade Hans att de är järnvägstjänstemän och att de deltar i en stor järnvägstjänstemannakonferens och så nämnde han någon ort i närheten. Han tillade att de tre kommit till pojkens vackra hemstad för att beundra den. Och så klämde Hans till med följande: ”Han där” och så pekade han på den relativt kortvuxna mörkhåriga Bertel Klockars, ”han är chef för Albaniens statsjärnvägar och han där”, pekande på den långa och ljushåriga Gunnar Åberg, ”han är chef för Islands statsjärnvägar. Själv är jag stationsinspektör i Mariehamn på Ålandsöarna. Och jag måste säga att dagens clou är då Orientexpressen löper in på spår ett prick klockan 12 varje dag”. Sedan släpptes pojken så att han kunde rapportera om järnvägstjänstemännen från dessa järnvägslösa områden till sitt högkvarter.

Göran Stenlid (1919–2015), professor i växtfysiologi vid Lantbrukshögskolan, senare Sveriges lantbruksuniversitetet i Ultuna utanför Uppsala och ålänning från Nåtö i Lemland på fädernet, berättade att han 1947 med sin motorbåt åkt österut från Åland tillsammans med en kamrat

och att de till slut kom till Tvärminne zoologiska station. Där togs de väl omhand av professorsparet Luther och där träffade de också sonen Hans. Göran Stenlid berättade att Hans verkade ganska timid. Några år senare träffades de i Uppsala och då var det betydligt mer fart på Hans. Det fanns förr i världen tre upptåg som uppsalastudenter borde genomföra. Ett var att åka med båt ner för Fyrisåns forsar inne i staden, ett annat var att balansera längs bågen på en av broarna över ån och det tredje var att ringa i Gunillaklockan, en kyrkklocka från 1588 som hänger i en stapel i hörnet vid Uppsala slott. Författaren CAH frågade en gång av Hans om han utfört något av dessa upptåg. Hans svarade att han varit med om att springa in i Botaniska trädgården och gömma sig bland buskar och träd efter att någon annan i sällskapet ringt i Gunillaklockan.

Under studentexkursionen till Åland i juni 1969 var hela sällskapet i Karlby på Kökar. Medan författaren CAH och studenterna botaniserade längs vägarna i byn skyndade Hans Luther, klädd i en brun läderjacka och svart basker som en general – studenterna kallade honom pansargeneral Patton (trots att det var Montgomery som var den baskerpryde pansargeneralen) – från fähusknut till fähusknut och från varje dynghög kom han triumferande med ett skott av riva, även kallad paddfot (*Asperugo procumbens*), en ört som trivs på dynghögar.

Societas pro Fauna et Flora Fennica arrangerade en vårexkursion till Åland den 25–27 maj 1972. Ett sällskap med 26 personer besökte då Åland och Nåtö biologiska station var basen för exkursionen. Under hemresan kopplade Hans Luther av och han var mer uppsluppen än vanligt. Han bjöd på choklad till höger och vänster och på tågresan från Åbo till Helsingfors gick han fram och tillbaka i vagnen och vände på tågsetsarna. Det var en helt annan Hans Luther som var med på den resan än vad studenter och andra var vana vid under vardagslunken på Botaniska institutionen.

Slutord

Vill man sammanfatta Hans Luthers betydelse och gärning med några ord kan man säga att han hade intuition, näsa, för vilka forskningsuppslag

som kunde bli viktiga för framtiden i avseende på miljöns utveckling. Han var inte en teoretiker, utan utförde sin forskning med en praktisk metodik, som trots sin simpelhet, tillämpas ännu idag och ger med hans forskning jämförbara resultat. Större delen av den sträcka han inventerade från Pojoviken till Tvärminne har i modern tid återbesökts och resultaten, som tyder på stora förändringar i vattenväxtförekomsterna, har publicerats. Så växer den av honom genererade kunskapen i betydelse, i motsats till sådan forskning som verkar göras mera för meritens eller rentav själva ritualens skull. Hans Luther bildar den avgörande länken i en tradition av vattenväxtforskning i Västnyland som börjar med Häyrén i slutet av 1800-talet och som fortgår obruten fram till idag och, som det ser ut nu, har sikte på framtiden. Utan den *know how* i de lokala förhållandena och i vattenväxternas ekologi som nedärvtts på denna linje skulle det t.ex. inte varit möjligt att med den precision som nu tillämpas utföra den heltäckande, pågående vattenväxtmiljöinventeringen, projektet Havsmmanualen, i Raseborgs skärgård. Att den lilla kransalgen nordlinken (*Nitella wahlbergiana*), som år 1981 konstaterades vara försvunnen från de igenvuxna betesstränderna, hittades sommaren 2015 i Skuru hamn skulle säkert ha glatt Hans.

Hans Luther gärning, exemplifierar enligt vår mening, vikten av mångsidiga kunskaper om naturen även i de fall man undersöker enskildheter och vikten av att tillämpa kunskapen i ett större sammanhang, i synnerhet gällande vårt förhållande till miljön.

Appendix: Hans Luthers skriftliga produktion

- Ordningsföljden på arbeten tryckta under samma år (t.ex. 1951a, 1951b, 1951c, etc.) följer inte en strikt kronologi i förhållande till utgivningsdatum. Författarna i arbeten publicerade under samma år kommer i alfabetisk ordning.
- Luther, H. 1936: *Carex Hartmani* Aarno Cajander från Ab Lojo. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 11: 230.
- Klockars, B. & Luther, H. 1938: Floristiska iakttagelser i Li, Viibus – Maarestatunturiområdet. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 14: 45–54.
- Luther, H. 1938: Algen aus dem westlichen Enare in Lappland. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 14: 54–62.
- Luther, H. 1939: Über das Vorkommen von *Utricularia neglecta* Lehm. in Finnland. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 15: 34–49.
- Luther, H. 1940a: Ny fyndort för *Rubus arcticus* L. på Åland. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 16: 8–9.
- Luther, H. 1940b: Anteckningar om adventivfloran i Lappvik åren 1925–1939. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 16: 9–15.
- Luther, H. 1941a: *Najas marina* L. funnen i Jakobstads skärgård. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 17: 43–50.
- Luther, H. 1941b: Verzeichnis der rezenten Folgepflanzen von *Najas marina* im Schärenhof von Ekenäs. — I: Backman, A. L., *Najas marina* in Finnland während der Postglazialzeit. Acta Botanica Fennica 30: 26.
- Fagerström, L. & Luther, H. 1945a: Ett bidrag till kännedomen om floran i Vieljärviområdet i Karelia olo-netsensis. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 21: 18–45.
- Fagerström, L. & Luther, H. 1945b: Ruderatväxter från Petroskoi bangård sommaren 1943. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 21: 142–150.
- Luther, H. 1945a: Studier över den högre vattenvegetationen i Ekenäs skärgård och Pojoviken. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 21: 3–15.
- Luther, H. 1945b: Über die rezenten Funde von *Najas flexilis* (Willd.) Rostk. & Schmidt in Ostfennoskandien. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 21: 60–74.
- Fagerström, L. & Luther, H. 1946: En botanisk resa till Schunguhalvön i Karelia onegensis sommaren 1943. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 22: 84–105.
- Luther, H. 1946a: [*Helvella crispa* i Tvärminne.] — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 22: 3.
- Luther, H. 1946b: *Salix pyrolifolia* Led. i Fennoskandien. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 22: 75–84.
- Luther, H. 1946c: List of botanical literature published in Finland 1.1.1939 – 1.4.1946. — 53 s. (Manuskript i Naturhistoriska centralmuseets botaniska bibliotek.)

- Luther, H. 1947a: Haisusienestä (*Phallus impudicus* [L.] Pers.) Suomessa ja muualla. — *Luonnon Tutkija* 51: 5–10.
- Luther, H. 1947b: Morphologische und systematische Beobachtungen an Wasserphanerogamen. — *Acta Bot. Fennica* 40: 1–28.
- Luther, H. 1947c: Beobachtungen über *Phallus impudicus* (L.) Pers. in Finnland. — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 23: 42–59.
- Luther, H. 1947d: *Typha angustifolia* L. × *latifolia* L. (*T. glauca* Godr.) i Ostfennoskandien. — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 23: 66–75.
- Luther, H. 1947e: Iakttagelser över äkta och oäkta sjöbollar. — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 23: 92–93.
- Luther, H. 1947f: Missbildungen von *Typha*-Kolben in Finnland. — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 23: 155–159.
- Luther, H. 1948a: Några växtfynd i nordligaste Uppland. — *Bot. Notiser* 1948: 274–276.
- Luther, H. 1948b: Krigets spår i vår flora. — *Nya Argus* 41 (19): 291–293.
- Luther, H. 1948c: Botaniska iakttagelser på Hailuoto – Karlö. — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 24: 30–49.
- Luther, H. 1948d: Tyska polemokorer och andra adventivväxter från Uleåborg. — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 24: 80–86.
- Luther, H. 1948e: Krigets spår i Finland flora. (Summary: Traces of the war in the flora of Finland). — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 24: 138–160.
- Luther, H. 1948f: Die Funde von blühenden Lemnaceen in Finnland. — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 24: 161–170.
- Luther, H. 1949: Vorschlag zu einer ökologischen Grundeinteilung der Hydrophyten. — *Acta Bot. Fennica* 44: 1–15.
- Luther, H. 1950a: Die Funde von *Zostera marina* L. in der nördlichen Ostsee. — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 25: 25–36.
- Luther, H. 1950b: Beobachtungen über *Tetramyxa parasitica* Goebel. — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 25: 88–96.
- Luther, H. 1950c: [*Puccinellia phryganodes*.] — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 25: 100.
- Luther, H. 1950d: Traditionen om det felsläende vassfröet. — *Nya Argus* 43 (8): 114–115.
- Luther, H. 1950e: Beobachtungen über die fruktifikative Vermehrung von *Phragmites communis* Trin. — *Acta Bot. Fennica* 46: 1–18.
- Luther, H. 1950f: Järviruo'onen (*Phragmites communis* Trin.) siemenellisestä lisääntymisestä. — *Luonnon Tutkija* 54 (3): 77–81.
- Luther, H. 1950g: *Ligusticum scoticum* L., ny för Uppland och andra växter från Öregrunds skärgård. — *Botaniska Notiser* 1950: 457–468.
- Luther, H. 1951a: Verbreitung und Ökologie der höheren Wasserpflanzen im Brackwasser der Ekenäs-Gegend in Südfinnland. I. Allgemeiner Teil. — *Acta Bot. Fennica* 49: 1–231, 1 Karte.
- Luther, H. 1951b: Verbreitung und Ökologie der höheren Wasserpflanzen im Brackwasser der Ekenäs-Gegend in Südfinnland. II. Spezieller Teil. — *Acta Bot. Fennica* 50: 1–370.
- Luther, H. 1951c: [Frömognad och groning hos *Phragmites communis*.] — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 26: 17.
- Luther, H. 1951d: [Fredande av Kytökärningen och Lill-Kytö.] — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 26: 66.
- Luther, H. 1951e: [Fridlysning av *Hippophaë rhamnoides* i Larsmo kyrkvik.] — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 26: 94.
- Luther, H. 1951f: [*Ligusticum scoticum* i Öregrunds skärgård, Uppland.] — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 27: 2.
- Luther, H. 1951g: [*Juncus*-arternas spridningssätt]. — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 27: 3.
- Luther, H. 1951h: [*Aira praecox* i Tvärminne.] — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 27: 63. — Uppgiften gäller *Carex praecox*, se *Corrigenda* 1953: *Memoranda Societatis pro Fauna et Flora Fennica* 27, Pag 63, lin. 8 inf. pro ”*Aira praecox*” lege ”*Carex praecox*” & Pag 221, lin. 3 sup. pro ”*Aira praecox*” lege ”*Carex praecox*”. — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 28: 178.
- Lohammar, G. & Luther, H. 1952: Floristiska iakttagelser i sydvästra Finland. — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 27: 118–138.
- Luther, H. 1953a: Über *Vaucheria arrhycha* Heidiger und die Heterokonten-Ordnung *Vaucheriales* Bohlin. — *Acta Bot. Fennica* 52: 1–24.
- Luther, H. 1953b: *Vaucheria Schleicheri* de Wild., neu für Nordeuropa. — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 28: 32–40.
- Luther, H. 1953c: Über die nordische Verbreitung von *Chaetophora incassata* (Huds.) Hazen. — *Botaniska Notiser* 1953: 317–340.
- Luther, H. 1953d: Höhere Wasservegetation und Standortsfaktoren in der Ostsee. — *Proceedings 7th Int. Bot. Congress, Stockholm 1950*: 679–680.
- Luther, H. 1953e: [*Deschampsia bottnica* i Hitis.] — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 28: 24.
- Luther, H. 1953f: [50 år sedan utgivandet av K. E. Hirs ”*Finnländische Vaucheriaceen*.] — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 28: 32.
- Luther, H. 1953g: Einige Beobachtungen über Brackwasserpflanzen am mittleren Teil des Finnischen Meerbusens. — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 28: 41–47.
- Luther, H. 1953h: [Undersökning av de rinnande vattens organismvärld.] — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 28: 47.
- Luther, H. 1953i: [*Mentha aquatica* i Lappvik.] — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 28: 48.

- Luther, H. & I. 1953: Neue Fundorte von *Potentilla anglica* und *P. anglica* × *erecta*. — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 28: 25–32.
- Luther, H. 1954a: Om *Fissidens julianus* in Regio aboënsis. — I: Lohammar, G., The distribution and ecology of *Fissidens julianus* in Northern Europe. *Svensk Botanisk Tidskrift* 48: 171–172.
- Luther, H. 1954b: Über Krustenbewuchs an Steinen fließender Gewässer, speziell in Südfinnland. — *Acta Bot. Fennica* 55: 1–61.
- Luther, H. 1954c: Fennoskandiens gräs i Vita havet. — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 29: 7–23.
- Luther, H. 1954d: [*Vaucheria arrhyncha*, ny för Fennoskandien.] — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 29: 23.
- Luther, H. 1955: Laderaumkehricht als Quelle hydrochor verbreiteter Diasporen. — *Acta Soc. Fauna Flora Fennica* 72(14): 1–18.
- Luther, H. 1956a: *Limnologorum Conventus XIII* in Fennia MCMLVI. Programma. — 40 s.
- Luther, H. 1956b: Limits of aquatic plants in the Tvärminne excursion area. — I: Segerstråle, S. G., The Tvärminne excursion, a confrontation with the brackish Baltic. *Limnologorum Conventus XIII*: 62.
- Luther, H. 1957a: [Nyare rön om växtspridning med sjöfart.] — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 32: 99.
- Luther, H. 1957b: [*Atriplex litoralis* i Tvärminnetrakten.] — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 32: 105.
- Luther, H. 1957c: [Blommande *Zostera* i vattnen vid Hangö.] — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 32: 122.
- Luther, H. 1957d: [Referat av skriften *Species Studies in the British Isles*.] — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 32: 141.
- Luther, H. 1957e: [Den starka torkan 1955 och dess inverkan på faunan och floran.] — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 32: 142.
- Luther, H. 1957f: *Index sociorum Societatis pro Fauna et Flora Fennica*. — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 32: 244–254.
- Luther, H. 1957g: ”Blomsterkungen”. — *Svenskbygden* 36 (6): 18–21.
- Luther, H. 1958a: Über die Xanthophyceen im Sinne Correns. — *Botaniska Notiser* 111: 336–340.
- Luther, H. 1958b: *Potamogeton filiformis* Pers. – Merivita. — I: Jalas, J. (red.), *Suuri kasvikirja* I: 205–206. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Luther, H. 1958c: *Potamogeton vaginatus* Turcz. – Tuppi-vita. — I: Jalas, J. (red.), *Suuri kasvikirja* I: 207–208. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Luther, H. 1958d: *Potamogeton pectinatus* L. – Hapsivita. — I: Jalas, J. (red.), *Suuri kasvikirja* I: 208–209. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Luther, H. 1958e: *Potamogeton zosterifolius* Schum. – Litteä vita. — I: Jalas, J. (red.), *Suuri kasvikirja* I: 211–213. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Luther, H. 1958f: *Potamogeton rutilus* Wulfen. – Tankea vita. — I: Jalas, J. (red.), *Suuri kasvikirja* I: 213–214. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Luther, H. 1958g: *Potamogeton Friesii* Rupr. – Otalehtinen vita. — I: Jalas, J. (red.), *Suuri kasvikirja* I: 214–216. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Luther, H. 1958h: *Potamogeton panormitanus* Biv. – Hento vita. — I: Jalas, J. (red.), *Suuri kasvikirja* I: 216–217. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Luther, H. 1958i: *Ruppia spiralis* L.; Dum. – Kiertohapsikka. — I: Jalas, J. (red.), *Suuri kasvikirja* I: 230–232. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Luther, H. 1958j: *Ruppia maritima* L. – Merihapsikka. — I: Jalas, J. (red.), *Suuri kasvikirja* I: 232–234. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Luther, H. 1958k: *Zostera marina* L. – Meriajokas. — I: Jalas, J. (red.), *Suuri kasvikirja* I: 234–236. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Luther, H. 1958l: [Internationella limnologkongressen i Helsingfors 27 juli – 7 aug. 1956.] — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 33: 13.
- Luther, H. 1958m: Redogörelse för biblioteket under verksamhetsåret 1956–1957. — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 33: 133–134.
- Julin, E. & Luther, H. 1959: Om blomning och fruktsättning hos *Ceratophyllum demersum*. — *Botaniska Notiser* 112: 321–338.
- Luther, H. 1959a: Vattnen och växtvärlden. — *Pojo sockens historia* I: 39–82. Borgå, Tryckeri- & Tidnings Ab.
- Luther, H. 1959b: [*Impatiens parviflora* i Helsingfors och Haga.] — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 34: 49.
- Luther, H. 1959c: [Iakttagelser beträffande havsstrandväxter.] — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 34: 57.
- Luther, H. 1959d: [Oväntade fynd i Uppsala herbarium.] — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 34: 71.
- Luther, H. 1959e: [Fynd av separat av Norrlins ”Bidrag till Sydöstra Tavastlands flora” med årtalsbeteckningen 1870.] — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 34: 78.
- Luther, H. 1959f: Redogörelse för biblioteket under verksamhetsåret 1957–1958. — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 34: 145–146.
- Luther, H. 1960a: Ernst Häyrén. Minnestal hållet vid Finska Vetenskaps-Societetens sammanträde 21.3.1960. — *Soc. Scient. Fennica, Årsbok* 38 C 3: 1–12.
- Luther, H. 1960b: [Skärpning av straffen för dödande av sångsvan.] — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 35: .
- Luther, H. 1960c: Två fynd av gråal (*Alnus incana* (L.) Moench) i Tvärminne. Zusammenfassung: Zwei Funde von *Alnus incana* (L.) Moench in Tvärminne. — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 35: 67–72.
- Luther, H. 1960d: Om fynden av *Chaenorhinum minus* (L.) Lge i Finland. Zusammenfassung: Über die Funde von *Chaenorhinum minus* in Finnland. — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 35: 73–87.

- Luther, H. 1960e: [Vattenskyddskommissionen sammansättning.] — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 35: 90–91.
- Luther, H. 1960f: [Gladiolus imbricatus och Galium saxatile införda till Finland med människan.] — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 35: 91.
- Luther, H. 1960g: Om fynden av Galium saxatile L. i Finland. Zusammenfassung: Die Funde von Galium saxatile L. in Finnland. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 35: 91–95.
- Luther, H. 1960h: Redogörelse för biblioteket under verksamhetsåret 1958–1959. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 35: 127–128.
- Luther, H. 1960i: Karl Engelbrecht Hirn, Biographische Skizze. — I nytryck av K. E. Hirn: Monographie und Iconographie der Oedogoniaceen. Historiae Naturalis Classica 17, 2 s. Weinheim.
- Luther, H. 1960j: Utlåtande i: Bör Torneträsk regleras? — K. Svenska Vetenskaps-Akad. Skrifter i naturskyddsärenden 50: 59–60.
- Luther, H. 1961a: Veränderungen in der Gefässpflanzenflora der Meeresfelsen von Tvärminne. — Acta Bot. Fennica 62: 1–100.
- Luther, H. 1961b: Die Schärenzonen. — Archivum Soc. 'Vanamo' 16, Suppl.: 23–25.
- Luther, H. 1961c: Växtkologins betydelse för våra dagars samhälle. — Finlands Natur 20: 15–22.
- Luther, H. 1961d: Ernst Häyrén som mykolog. 1878–1957. — Friesia 6: 374–375.
- Luther, H. 1961e: Recension av William Randolph Taylor 1960: Marine algae of the eastern tropical and subtropical coasts of the Americas, 870 s. (80 pl. och 14 vegetationsbilder). Univ. of Michigan Press. — Svensk Bot. Tidskrift 55: 239–240.
- Luther, H. 1961f: [Om *Potentilla anglica* och *P. anglica* × *erectas* förekomst i Hitis.] — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 36: 2.
- Luther, H. 1961g: [Studiet av de rinnande vattens växtvärld.] — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 36: 20.
- Luther, H. 1961h: Om *Gladiolus imbricatus* synantropa förekomst, speciellt i Finland. Zusammenfassung: Über das synanthrope Vorkommen von *Gladiolus imbricatus*, speziell in Finnland. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 36: 21–27.
- Luther, H. 1961i: Redogörelse för biblioteket under verksamhetsåret 1959–1960. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 36: 114–116.
- Palmén, E. & Luther, H. 1961: Kutsu kuulemaan sitä julkista esitelmää jonka Helsingin yliopiston kasvitieteen ruotsinkielinen professori Hans Edmund Luther pitää virkaanastujaisissaan 27 päivänä syyskuuta 1961. — 7 s. Helsinki.
- Luther, H. 1962a: [*Datura tatula* i Norge.] — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 37: 3.
- Luther, H. 1962b: [*Zostera marina* ilandfluten vid Drumsö.] — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 37: 7.
- Luther, H. 1962c: [Utskärsfloran i Tvärminne under ett halvsekel.] — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 37: 3.
- Luther, H. 1962d: Redogörelse för biblioteket under verksamhetsåret 1960–1961. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 37: 266–268.
- Luther, H. 1962e: Eduard Rübel †. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 37: 268–269.
- Luther, H. 1962f: Sakkunnigutlåtande rörande professuren i växtbiologi vid Uppsala universitet 1962. — 20 s. (Manuskript i Naturhistoriska centralmuseets botaniska bibliotek.)
- Luther, H. 1963a: Botanical analysis of mute swan faeces. — Acta Vertebratica 2: 265–267. (Ecological studies on the mute swan (*Cygnus olor*) in Southeastern Sweden.)
- Luther, H. 1963b: [*Galium saxatile* som gräsmatteinokling i Finland.] — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 38: 23.
- Luther, H. 1963c: [Principerna för införande av främmande djur och växter.] — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 38: 24.
- Luther, H. 1963d: [*Achillea ptarmica* ssp. *cartilaginea* i Tavastehusd.] — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 38: 27.
- Luther, H. 1963e: [*Epilobium adenocaulon* och *E. rubescens* i Tvärminnetrakten.] — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 39: 131.
- Luther, H. 1963f: [Nåtö naturskyddsområde på Åland.] — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 39: 131.
- Luther, H. 1963g: [Undersökning av södra Finlands vattendrag.] — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 39: 132.
- Luther, H. 1963h: Redogörelse för biblioteket under verksamhetsåret 1962–1963. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 39: 170–171.
- Luther, H. 1963i: Rolf Grönblad 1895–1962. — Revue Algologique, N.S. 7: 3–8.
- Luther, H. 1963j: Sakkunnigutlåtande rörande laboraturen i växtbiologi vid Lunds universitet. — 14 s. (Manuskript i Naturhistoriska centralmuseets botaniska bibliotek.)
- Luther, H. 1964a: Vesistöt ja kasvimaailma. — Pohjan pitäjän historiasta I: 41–87. Porvoo, Tryckeri- & Tidnings Ab.
- Luther, H. 1964b: *Cosmarium subjenisejense* Grönb. 1962, a nomenclatural correction. — Nova Hedwigia 8: 161.
- Luther, H. 1964c: [*Blechnum spicants* förekomst i Finland.] — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 40: 176–177.
- Luther, H. 1964d: [Uppgifterna om förekomst av *Ranunculus circinatus* i Satakunta felaktiga.] — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 40: 187.
- Luther, H. 1964e: Redogörelse för biblioteket under verksamhetsåret 1963–1964. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 40: 204–205.

- Luther, H. 1965a: *Ranunculus baudotii* Godr. – Merisätkin. — I: Jalas, J. (red.), Suuri kasvikirja II: 388–390. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Luther, H. 1965b: *Ranunculus peltatus* Schrank – Järvisätkin. — I: Jalas, J. (red.), Suuri kasvikirja II: 390–392. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Luther, H. 1965c: *Ranunculus trichophyllus* Chaix – Ojasätkin, purosätkin ja hento sätkin. — I: Jalas, J. (red.), Suuri kasvikirja II: 393–396. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Luther, H. 1965d: *Ranunculus circinatus* Sibth. – Pyörösätkin. — I: Jalas, J. (red.), Suuri kasvikirja II: 396–398. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Luther, H. 1965e: Redogörelse för biblioteket under verksamhetsåret 1964–1965. — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 41: 255–257.
- Luther, H. 1965f: Nätö Biologiska Station. Verksamhetsberättelse för 1963 och 1964 avgiven vid årsmötet den 13.5.1965 av professor ... — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 41: 257–258.
- Luther, H. [1965]g: Utlåtande om: Projekt K-N. Synpunkter på den planerade vägen Kiruna – Riksgränsen – Narvik. — S. 47. (Manuskript i Naturhistoriska centralmuseets botaniska bibliotek.)
- Luther, H. & I. 1965: Ett fynd av *Boletus miniatorporus* Secr. i Tvärminne. (On *Boletus miniatorporus* Secr. in Finland, with notes on its nomenclature.) — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 41: 32–36.
- Luther, H. 1966a: Project Aqua. — *Limnologisymposion* 1965: 138–140.
- Luther, H. 1966b: [*Oedogonium pluviale* i Tvärminne.] — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 42: 164.
- Luther, H. 1966c: [Förekomst av ruderatväxter på måsfågelhäckplatser i Tvärminne.] — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 42: 165.
- Luther, H. 1966d: [Minnesord över Robert Elias Fries.] — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 42: 165.
- Luther, H. 1966e: Redogörelse för biblioteket under verksamhetsåret 1965–1966. — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 42: 181–183.
- Luther, H. 1966f: Nätö Biologiska Station. Verksamhetsberättelse för 1965 avgiven vid årsmötet den 13.5.1966 av professor ... — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 42: 183–184.
- Luther, H. 1966g: Rolf Leo Grönblad. Minnestal hållet vid Finska Vetenskaps-Societetens sammanträde den 25 maj 1964. — *Soc. Scient. Fennica, Årsbok* 43 C 1: 1–8.
- Luther, H. 1966h: Karsten, P. A. 1871–1879 (1966): *Mycologia Fennica* I–IV, Authorized reprint under the supervision of Hans Luther. — J. Cramer, Lehre.
- Luther, H. 1966i: Petter Adolf Karstens. Biographical introduction. — *Symbolae ad Mycologiam Fennicam*. Auctore P. A. Karsten. Authorized reprint 1966: s. III–V & Bibliography to the series, s. VII.
- Luther, H. & Nordgren, C. 1966: Måsarnas inverkan på utskärens växtlighet. — *Finlands Natur* 25: 2–5.
- Luther, H. 1967a: [Presentation av undersökningsprogram, som man i Finland planerar att genomföra inom ramen för det internationella biologiska programmet.] — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 43: 222.
- Luther, H. 1967b: Redogörelse för biblioteket under verksamhetsåret 1966–1967. — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 43: 235–237.
- Luther, H. 1967c: Nätö Biologiska Station. Verksamhetsberättelse för 1966 avgiven vid årsmötet den 10.5.1967 av professor ... — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 43: 237–238.
- Luther, H. 1967d: Biologiskt samarbete i Norden. — *Nordisk Forum* 4: 277–283.
- Luther, H. & Niemi, Å. 1967: On *Oedogonium pluviale* in rock pools. — *Soc. Scient. Fennica, Comment. Biol.* 30(5): 1–12.
- Luther, H. 1968a: Östersjön – lortsjön? — *Finlands Natur* 27: 14–16.
- Luther, H. 1968b: Introduction. — I: Grönblad, Rolf, Scott, Arthur M. & Croasdale, Hannah: *Desmids from Sierra Leone, Tropical West Africa*. *Acta Bot. Fennica* 78: 5–6.
- Luther, H. 1968c: Redogörelse för biblioteket under verksamhetsåret 1967–1968. — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 44: 240–242.
- Luther, H. 1968d: Nätö Biologiska Station. Verksamhetsberättelse för 1967 avgiven av stationens prefekt, prof. ... — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 44: 242–243.
- Hals Luther 1969a: Alvar Palmgren. Minnestal hållet på Finska Vetenskaps-Societetens sammanträde den 20 november 1967. — *Soc. Scient. Fennica, Årsbok* 46 C 1: 1–20.
- Luther, H. 1969b: [Demonstration av ”The Tvärminne sampler” och en *Fucus*-vegetationsprovtagare.] — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 45: 164.
- Luther, H. 1969c: Redogörelse för biblioteket under verksamhetsåret 1968–1969. — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 45: 176–177.
- Luther, H. 1969d: Nätö Biologiska Station. Verksamhetsberättelse för 1968 avgiven stationens prefekt, prof. ... — *Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica* 45: 178–179.
- The Finnish IBP-PM Group 1969: Quantitative Sampling Equipment for the Littoral Benthos. — *Int. Revue ges. Hydrobiol.* 54: 185–193. (Hans Luther hörde till forskningsgruppen som tog fram olika insamlingsapparater.)
- Luther, H. 1970a: Internationella miljöbiologiska samlingsprojekt. — *Nordenskiöld-samfundets tidskrift* 30: 20–27.
- Luther, H. 1970b: Kansainvälinen yhteistyö ympäristöntutkimuksen alalla ja Suomen osuus. — Luonnonsuojeluvuoden 1970 konferenssi, Helsinki. 7 s. Duplicerad skrift.
- Luther, H. 1970c: Man and Biosphere -ohjema (MAB). — *Vuorovaikutus* 1970 (5): 6–7.
- Luther, H. 1970d: Project Aqua. — *IBP i Norden* 4: 18–22.

- Luther, H. 1970e: [*Anemone trifolia* i Vääksy.] — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 46: 88.
- Luther, H. 1970f: [Undersökning av oljeskadade men rengjorda skär.] — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 46: 89.
- Luther, H. 1970g: Redogörelse för biblioteket under verksamhetsåret 1969–1970. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 46: 104–106.
- Luther, H. 1970h: Nätö Biologiska Station. Verksamhetsberättelse för 1969 avgiven stationens prefekt, prof. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 46: 106–107.
- Luther, H. 1971a: Biologisk östersjöforskning. — Suomen Akatemia 1: 112–115.
- Luther, H. 1971b: Introduction. — I: Grönblad, R. & Crossdale, H.: *Desmids from Namibia (SW Africa)*. Acta Bot. Fennica 93:3–4.
- Luther, H. 1971c: Kansainvälistet ympäristöbiologiset yhteistyöprojektit. — I: Taro, R. & Häyrinen, U. (red.), *Luonnonsuojelu*: 365–374.
- Luther, H. 1971d: Redogörelse för biblioteket under verksamhetsåret 1970–1971. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 47: 148–149.
- Luther, H. 1971e: Nätö Biologiska Station. Verksamhetsberättelse för 1970 avgiven stationens prefekt prof. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 47: 149–151.
- Luther, H. 1971f: Index sociorum Societatis pro Fauna et Flora Fennica. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 47: 152–163.
- Luther, H. & Rzoska, J. (sammanställare) 1971: Project Aqua: A source book of inland waters proposed for conservation. — IBP Handbook 21 & IUCN Occasional Paper 2, XIV + 239 s. International Biological Programme, London & Blackwell Scientific Publications, Oxford & Edinburgh.
- Luther, H. 1972a: Brackish water production and bioaccumulation problems. — IBP i Norden 9: 179–187.
- Luther, H. 1972b: [Monitoring of recent changes in Baltic biota.] — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 48: 99.
- Luther, H. 1972c: [Man and Biosphere -ohjelma.] — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 48: 101.
- Luther, H. 1972d: Redogörelse för biblioteket under verksamhetsåret 1971–1972. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 48: 115–116.
- Luther, H. 1972e: Nätö Biologiska Station. Verksamhetsberättelse för 1971 avgiven stationens prefekt prof. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 48: 116–117.
- Luther, H. 1973a: Redogörelse för biblioteket under verksamhetsåret 1972–1973. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 49: 125–126.
- Luther, H. 1973b: Nätö Biologiska Station. Verksamhetsberättelse för 1972 avgiven stationens prefekt prof. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 49: 127–128.
- Luther, H. 1974a: [*Hyoscyamus niger* vid Bomarsunds ruiner.] — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 50: 149.
- Luther, H. 1974b: Redogörelse för biblioteket under verksamhetsåret 1973–1974. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 50: 161–162.
- Luther, H. 1974c: Nätö Biologiska Station. Verksamhetsberättelse för 1973 avgiven stationens prefekt prof. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 50: 163–164.
- Luther, H. 1975a: Redogörelse för biblioteket under verksamhetsåret 1974–1975. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 51: 45–46.
- Luther, H. 1975b: Nätö Biologiska Station. Verksamhetsberättelse för 1974 avgiven stationens prefekt prof. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 51: 46–47.
- Luther, H., Hällfors, G., Lappalainen, E. & Kangas, P. 1975: Littoral Benthos of the Northern Baltic Sea. I. Introduction. — Int. Revue ges. Hydrobiol. 60: 289–296.
- Luther, H. 1976a: Redogörelse för biblioteket under verksamhetsåret 1975–1976. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 52: 68–69.
- Luther, H. 1976b: Nätö Biologiska Station. Verksamhetsberättelse för 1975 avgiven stationens prefekt, prof. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 52: 69–70.
- Luther, H. 1977a: Recension av: Haslam, S., Sinker, C. & Wolseley, P., *British water plants*. Field Studies 4(2): 243–351, 1975. — Aquatic Botany 3: 294–295.
- Luther, H. 1977b: Recension av: Rueness, Jan, *Norsk algeflore*, 1977. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 53: 108.
- Luther, H. 1977c: Redogörelse för biblioteket under verksamhetsåret 1976–1977. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 53: 131.
- Luther, H. 1977d: Nätö Biologiska Station. Verksamhetsberättelse för 1976 avgiven stationens prefekt, prof. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 53: 131–132.
- Luther, H. 1978a: Käytetääkö kasvitieteellisiä julkaisujamme ulkomailla? — Luonnon Tutkija 82: 148.
- Luther, H. 1978b: Redogörelse för biblioteket under verksamhetsåret 1977–1978. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 54: 83.
- Luther, H. 1978c: Nätö Biologiska Station. Verksamhetsberättelse för 1977 avgiven stationens prefekt, prof. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 54: 83–84.
- Luther, H. 1979a: *Chara connivens* in the Baltic Sea area. — Annales Bot. Fennici 16: 141–150.
- Luther, H. 1979b: Aquatic moss balls in southern Finland. — Annales Bot. Fennici 16: 163–172.
- Luther, H. 1979c: Fungus galls on aquatic phanerogams. I. The gall of *Myriophyllum verticillatum*. — Annales Bot. Fennici 16: 297–306.
- Luther, H. 1979d: Fynden av *Chara baltica* i Bottniska viken. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 55: 11–15.

- Luther, H. 1979e: Ättio år botanisk skärgårdsforskning i Finland. — Skärgård 1979 (2): 3–7.
- Luther, H. 1979f: Recension av H. Ettl 1978, Xanthophyceae. I: Ettl, H., Gerloff, J. & Heynig, H. (red.), Süßwasserflora von Mitteleuropa (founded by A. Pascher), Vol. 3, Xanthophyceae, Part 1. XIV + 530 s., 631 fig. Gustav Fischer Verlag, Stuttgart, New York. — Aquatic Botany 6: 193–196.
- Luther, H. 1979g: Informaatikon vastuusta. — Luonnon Tutkija 83: 28.
- Luther, H. 1979h: Redogörelse för biblioteket under verksamhetsåret 1978–1979. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 55: 95–96.
- [Luther, H.] 1979i: Nätö Biologiska Station. Verksamhetsberättelse för 1978. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 55: 96.
- Luther, H. 1980a: *Ligusticum scoticum* L. – Rantaputki. — I: Jalas, J. (red.), Suuri kasvikirja III: 230–231. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Luther, H. 1980b: *Chaenorhinum minus* (L.) Lange – Kissankita. — I: Jalas, J. (red.), Suuri kasvikirja III: 493–494. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Luther, H. 1980c: *Utricularia vulgaris* L. – Isovesiherne. — I: Jalas, J. (red.), Suuri kasvikirja III: 582–584. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Luther, H. 1980d: *Utricularia biseriata* H. Lindb. – Nauhavesiherne. — I: Jalas, J. (red.), Suuri kasvikirja III: 584–585. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Luther, H. 1980e: *Utricularia australis* R. Br. – Lännevesiherne. — I: Jalas, J. (red.), Suuri kasvikirja III: 585–587. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Luther, H. 1980f: *Utricularia intermedia* Hayne – Rimpivesiherne. — I: Jalas, J. (red.), Suuri kasvikirja III: 588–589. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Luther, H. 1980g: *Utricularia minor* L. – Pikkuvesiherne. — I: Jalas, J. (red.), Suuri kasvikirja III: 589–591. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Luther, H. 1980h: *Utricularia ochroleuca* R. Hartman – Kalvasvesiherne. — I: Jalas, J. (red.), Suuri kasvikirja III: 591–592. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Luther, H. 1980i: Redogörelse för biblioteket under verksamhetsåret 1979–1980. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 56: 167.
- [Luther, H.] 1980j: Nätö Biologiska Station. Verksamhetsberättelse för 1979. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 56: 167–168.
- Luther, H. 1980k: Recension av Prescott, G. W. 1979: A contribution to a bibliography of Antarctic and Sub-Antarctic algae together with a check-list of freshwater taxa reported to 1977. *Bibliotheca Phycologica* 45: 1–312. J. Cramer, Vaduz. — Aquatic Botany 9: 389–393.
- Luther, H. 1981a: Västnylands kustvatten: utforskning och skydd. — Västnyländsk årsbok 1981:
- Luther, H. 1981b: Occurrence and ecological requirements of *Fucus vesiculosus* in semi-enclosed inlets of the Archipelago Sea, SW Finland. — *Annales Bot. Fennici* 18: 187–200.
- Luther, H. 1981c: Biosjärforskningens utveckling. Föredrag hållet vid Finska Vetenskaps-Societetens årshögtid den 29 april 1980. — Soc. Scient. Fennica, Årsbok 58 B 4: 1–21.
- Luther, H. 1981d: Västnylands kustvatten – utforskning och skydd. — Västnyländsk årsbok 5: 3–27.
- Luther, H. 1981e: Recension av Schuster, H. K. 1979: Experimentelle Untersuchungen zur Schwermetallresistenz von submersen Macrophyten. *Diss. Bot.* 50: 1–156. — Aquatic Botany 10: 91–92.
- Luther, H. 1981f: Recension av Elsevier's dictionary of botany. I. Plant names in English, French, German, Latin and Russian. P. Macura, Amsterdam 1979, 580 s. — Aquatic Botany 10: 192–194.
- Luther, H. 1981g: Redogörelse för biblioteket under perioden 14.5. – 31.12.1980. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 57: 159.
- [Luther, H.] 1981h: Nätö Biologiska Station. Verksamhetsberättelse för 1980. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 57: 159–160.
- Luther, H. & Hällfors, G. 1981: Oogamy in *Aphanochaete* (Chlorophyceae, Chaetophorales) I. Morphology and ecology. — *Annales Bot. Fennici* 18: 169–181.
- Kangas, P., Autio, H., Hällfors, G., Luther, H., Niemi, Å. & Salemaa, H. 1982: A general model of the decline of *Fucus vesiculosus* at Tvärminne, south coast of Finland in 1977–81. — *Acta Bot. Fennica* 118: 1–27.
- Luther, H. 1982a: The first half century of limnology in Finland. — *Hydrobiologia* 86: 1–7.
- Luther, H. 1982b: Recension av Voipio, A. 1981 (ed.), *The Baltic Sea*. Elsevier Oceanographic Series 30: 1–418. — Aquatic Botany 13: 515–517.
- Luther, H. 1982c: Redogörelse för biblioteket under år 1981. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 58: 151.
- [Luther, H.] 1982d: Nätö Biologiska Station. Verksamhetsberättelse för 1981. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 58: 151–152.
- Luther, H. † 1983: On life forms, and above-ground and underground biomass of aquatic macrophytes. — *Acta Bot. Fennica* 123: 1–23.
- Luther, H. † & Munsterhjelm, R. 1983: Inverkan av strandbetets upphörande på hydrolitoralens flora i Pöjoviken. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 59: 9–19.

Minnesskrifter

- Ahti, T. 1984: Hans Edmund Luther. — *Taxon* 33: 167.
- Federley, B. 1982: Hans Luther †. — Memoranda Soc. Fauna Flora Fennica 58: 65–66.
- Niemi, Å. 1982: Hans Luther. Minnestal hållet vid Finska Vetenskaps-Societetens sammanträde den 20 december 1982. — *Societas Scientiarum Fennica, Årsbok – Vuosikirja* 60 C(3): 1–3.
- ÅN [Åke Niemi] 1982: Hans Luther 1915–1982. — *Tvärminne studies* 2: 2–4.